

Вадим АРІСТОВ

ВІДРОДЖЕНА ПОЛЬСЬКА СТУДІЯ
З РУСЬКОЇ ІСТОРИЇ

HENRYK PASZKIEWICZ.
POWSTANIE NARODU RUSKIEGO.
– Kraków, 1998. – 532 s.

Коли Ви берете до рук цю книжку і вперше гортаєте її, Вас охоплює почуття поваги. Це другий том з трилогії польського екзильного історика Генрика Пашкевича. У 2-й половині 1990-х трилогія (видавана вперше у Лондоні та Нью-Йорку: “The origin of Russia”, 1954, “The making of the Russian nation”, 1963, “The rise of Moscow’s power”, 1983) була нарешті перевидана по-польськи на батьківщині вченого з його ж рукопису. Повернення Пашкевича до польського (і його відкриття для українського) читача стало важливою подією, яку можна порівняти з поверненням з екзилу до української науки праць Омеляна Пріцака, а, можливо, і з реабілітацією доробку Льва Гумільова.

Як зазначалося, книжка з першого погляду вражає монументальністю: обсяг, незора бібліографія, підрядкові посилання, подекуди ледь не на цілу сторінку... І справді, історик легко зауважить, що праця належить до монументів історіографії – до яких можна приводити екскурсії, але навряд чи використовувати у буденних заняттях своїм ремеслом.

Дана праця, ба більше, вся трилогія має стрижневу ідею – ревізувати етнічну історію Русі в полеміці з «традиційною історіографією». Генрик Пашкевич твердить, що жодного «руського» чи «східнослов'янського» народу (в етнічному розумінні) не було. Від-

повідно, генеза сучасних «східнослов'янських народів» потребує перегляду: принаймні їх не можна виводити з єдиного руського етносу, бо такого ніколи не існувало. Для Пашкевича важливо провести чітку межу між етнічними і церковно-конфесійними процесами у Східній Європі. На думку історика, руська спільнота була суто конфесійною, організованою Церквою.

Для підтвердження «стрижневої» ідеї Пашкевич переосмислює «термінологію» джерел. Ця методика, як і слід було очікувати, виявляється успішною, підтвердивши основні здогадки вченого (хоча інакше статись і не могло). Так, з одного боку, проаналізувавши функціонування у джерелах поняття «язык», історик ствердив, що воно мало конфесійний характер. Відповідно, «язык руський» означав ніщо інше, як конфесійну спільноту київської митрополії. З іншого боку, Пашкевич, простеживши основні випадки вживання поняття «русь» (не тільки у руських, а й в іноземних джерелах), виснував, що воно (принаймні в домонгольський час) теж мало суто конфесійне навантаження. Вчений переконаний, що про жодну національну ідею чи загальноруську етнічну цілість мова йти не може, оскільки руська єдність мала лише релігійну основу.

Знімаючи «конфесійний покрив» з етнічної історії Східної Європи, Генрик Пашкевич розглядає проблему походження «трьох східнослов'янських народів»: справжнього процесу, що ховався під шатами «руського языка». Однією з центральних тез вченого стає доволі дисидентська ідея формування російського етносу на основі двох складових: фінського етнічного субстрату та церковнослов'янської культури (зокрема, мови). У цьому контексті він заперечує і ототожнення Русі з пізнішою Росією. Крім того, Пашкевич рішуче відмовляється визнавати назву «Україна» етнічною чи визначено територіальною, натомість наголошує на етнічній складовій щодо поняття «Польща». У ході дослідження етнічних процесів він торкається і спірного питання початкової етнічної належності сучасних західноукраїнських земель, яке вирішує на користь польської народності.

Загалом позиція Пашкевича вкладається у напрям, що захищає унікальність «руського шляху», принципову відмінність у формуванні українців, росіян і білорусів та їхніх західних сусідів. Але саме цим,

за іронією долі, ревізіоніст повертається до матриці найбільш консервативних російських слов'янофільських концепцій. Однак контроверсійність книжки полягає не лише у цьому.

Позиціонуючи дослідження як відкриття «об'єктивного стану речей», Генрик Пашкевич підозріло відверто декларує амбітний намір – довести принципово інакше бачення природи киеворуської спільності і переглянути етнічну історію Східної Європи. Легко зауважити, що велика ідея починає «підминати» під себе джерельний матеріал, селективно досліджуваний з перспективи наперед відомих висновків. Чи випадковість, що з подібних «великих намірів» постали монументи Прицака і Гумільова? Подібно до Прицака, історик декларує потребу «всебічного», із залученням вичерпної кількості джерел, дослідження, яке дозволить переписати історію Східної Європи, згідно з «однією історичною правдою». І разом з тим, польський учений відмовляється занурюватись у «приземлену» критику букви джерела, залишаючи це для лінгвістів, текстологів та представників інших «підрядних дисциплін». Він обґрунтовує це «благою» ідеєю співпраці фахівців різних сфер. Саме цим його підхід нагадує підхід Прицака (у «Походженні Русі») і, правда більш гіперболізований, метод Гумільова (якому занурення у «джерелокопання» здавалось взагалі шкідливим). Так, спроба перемогти історію виявилась явищем цілком історичним, породженим тенденціями історіописання, що були властиві повоєнному поколінню дослідників Русі (переважно опозиційних радянській науці).

І менш з тим, поява цієї праці Генрика Пашкевича загострила і власне поставила надзвичайно серйозні питання східноєвропейських студій, показавши необхідність переосмислення етнічної історії Русі, дослідження ролі Церкви у соціально-культурних і політичних процесах. На сьогодні справді маємо не малі успіхи історії у цих царинах, однак видається, що результати вужчих і більш спеціалізованих досліджень не зовсім збігаються з висновками фронтального наступу Пашкевича. Можна лише висловити припущення, що епоха монументальних праць і всеохоплюючих дослідницьких проектів пішла у минуле. Майбутнє ж, вірогідно, за працями, що гармонійніше суміщають вузькоспеціальну прискіпливість і широке бачення проблеми.